

Boda Ilona

A LAIKUS RÉSZVÉTEL AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN

I.

Az igazságszolgáltatásról

1. Az igazságszolgáltatás burzsoá és szocialista megfogalmazása

Az osztálytársadalmak közül a történelemben először a burzsoá jogrendszer az, amely alkotmányi szinten fogalmazza meg a társasbiráskodás elvét. Ez az elv lehetőséget nyújthatna a dolgozó nép igazságszolgáltatásba való bevonására, eddig a pontig azonban a burzsoá törvénykezési szervezeti jog nem jut el, hiszen ez eleve ellentétes lenne az uralkodó osztály érdekeivel, mivel a tőkés társadalom lényegét ugyanugy a kizsákmányolás képezi, mint a megelőző osztálytársadalmakét. Éppen ezért a társasbiráskodás elve a burzsoá jogrendszerben csupán mennyiségi változást eredményez a megelőző társadalmakhoz képest, az eljáró bírósági tanács létszámára tekintettel, amelyet azonban nem követ az a minőségi változás, hogy a dolgozó nép képviselői kerüljenek a hivatás bíró mellé a bírói emelvényre. A burzsoá igazságszolgáltatás jellemzői a következők:

A dolgozó nép a biráskodásból ki van zárva, a különféle cenzusok eleve meggátolják azt, hogy az igazságszolgáltatási tevékenység részesévé válhasson.

A bírósági eljárás formalisztikus jellegű, mivel az igazságszolgáltatás demokratikus alapelveit alkotmányi szinten deklarálják, konkrét megvalósulásukat azonban különböző eszközökkel meggátolják.

A jogszabályok alkalmazása kiméretlen osztályelfogultságot tükröz, azaz az ítélkezési gyakorlat minden körülmények között az uralkodó osztály érdekeit igyekszik teljességgel kiszolgálni.

A szocialista igazságszolgáltatás a szocialista állami tevékenység egyik formája. E tevékenység megvalósítója a bíróság. A szocialista államban az igazságszolgáltatás az egységes államhatalmi tevékenység része, amelynek gyakorlásával az állam elkülönített módon megszervezett állami szerveket, a bíróságokat bizza meg. A szocialista igazságszolgáltatás lényege különbözik a burzsoá igazságszolgáltatásától. Ahogy azt három elemben foglalmaztuk meg, úgy a szocialista igazságszolgáltatás jellemzőit is ekként foglaljuk össze, utalva arra a jelentős különbségre, amely a kétféle igazságszolgáltatás között van. Ezek: a szocialista törvényesség védelme, a szocialista igazságosság megvalósítása és a dolgozók nevelése.

A szocialista igazságszolgáltatás alapja a széleskörű demokratizmus, amelynek lényege a dolgozók bevonása az igazságszolgáltatásba. Tehát az a minőségi változás, amely a tőkés termelési viszonyok között nem valósulhatott meg, a szocialista társadalomban alkotmányos alapelvvé vált, hiszen a társasbirászkodás elve, amely a bírósági tanács létszámára ad választ, ismert elve a burzsoá igazságszolgáltatásnak is, viszont a néprészvétel elve, amely az eljáró bírósági tanács összetételét világítja meg, csak a szocialista igazságszolgáltatásra jellemző és a szocialista demokratizmus követelményéből ered. Lenin az OK/b/P VII. Kongresszusán mutatott rá annak szükségességére, hogy a szocialista államban maguknak a dolgozóknak kell részt venni az állami szervek, így a bíróságok munkájában is: "Magunknak kell itélkeznünk, egytől-egyig részt kell vennünk az igazságszolgáltatásban. A bíróság a proletariátus és szegény parasztság hatalmi szerve."¹

A néprészvétel elvének az ad szocialista osztálytartalmat, hogy egyrészt a hivatásos bíró is a dolgozó nép képviselője, másrészt a népi ülnökök tevékenységével az igazságszolgáltatásbeli néprészvétel a legteljesebb mértékben megvalósulhat. A népi ülnök részvétel a szocialista alkotmányokban kifejezésre juttatott néphatalom elvének gyakorlati megvalósulása a bíróságok munkájában. Ezzel szemben a tőkés államok igazság-

szolgáltatásának alapvető jellemzője, hogy a dolgozó nép az igazságszolgáltatásból ki van zárva, a hivatásos bíró mellett működő Schöffék és esküdtek nem a dolgozók, hanem a tőkésék és kispolgárok soraiból kerülnek ki.

A szocialista igazságszolgáltatás fogalmát a következőképpen határozhatjuk meg: "A szocialista állam bíróságainak jogszabályilag előírt eljárás szerint végbemenő tevékenysége, amely büntető és polgári ügyek megvizsgálása, eldöntése és a jogsértőkkel szemben állami kényszer alkalmazása során a szocialista törvényesség érvényrejuttatására, a szocialista igazságosság megvalósítására és a dolgozók kommunista nevelésére irányul."²

2. A bíróság mint az állami felépítmény különös eleme

A bíróság része a felépítménynek, része az államszervezetnek, hiszen az állam mechanizmus rendszerében funkcionál. Tevékenysége nem lehet mentes az állam által követett politikai irányvonaltól, tehát a felépítmény jogi, politikai intézményei közé tartozik. A bíróság, mint a jogi, politikai felépítmény része a gazdasági alap által meghatározott. Legfontosabb feladata az őt létrehozó és fenntartó gazdasági, társadalmi alap védelme. A gazdasági, társadalmi fejlődés és az új termelési viszonyok kialakulásával a bírósági szervezet is változáson megy keresztül, az egyes társadalmi formációkban más szervezeti és működési formában tölti be feladatát, az uralkodó osztály törvényre emelt akaratának kifejezésre juttatását.

A burzsoá állam bírósága a polgári forradalmak után alapvető változást mutat a megelőző társadalmi formációkhoz képest, amelyekben az igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlása a kiváltságos osztály hatalmi jogosítványainak egyike volt. A burzsoázia megteremtí a bírósági szervezetet, választja, vagy kinevezi az igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlóját, a hivatásos bírákat, azaz az igazságszolgáltatást olyan tevékenységgé teszi, amely szakavatott bírók jogi tudását igényli, vagyis a tőkés államban a hatalom, a rend fenntartása magas szinten képzett bírót kíván.

A burzsoá állam bírósága azonban lényegét tekintve "osztály-bíróság" marad, azaz fő feladatában célként fogalmazza meg a burzsoá érdekek védelmét, mindezt azonban nem árulja el nyíltan. A burzsoázia meghirdeti az alapvető emberi jogokat, az igazságszolgáltatás alapelveit, garanciákat azok megvalósításához azonban nem állít fel. Lenin ezért joggal nevezte a burzsoá bíróság "a kizsákmányoltak elnyomásának vak és körmönfont eszköze"-nek.³ A burzsoá állam bírósága az állam egyik legreakciósabb szerve, amelynek révén a tőkés osztály hol burkolt, hol egészen nyílt eszközökkel törekszik a dolgozók elnyomásának állandósítására, a kizsákmányolás tőkés formájának biztosítására, még akkor is, ha a hivatásos bíró mellé laikus elemeket von be az igazságszolgáltatási tevékenységbe a tőkésék és kispolgárok közül.

A szocialista forradalom győzelme után a proletariátus előtt álló legfontosabb feladat az új szocialista államapparátus megteremtése. Ezen tevékenység egyik legfontosabb része a burzsoá bíróságok felszámolása és az új típusú proletár jellegű bíróságok létrehozása. Lenin szavai szerint "a bíróság a kapitalista társadalomban javarészt az elnyomás apparátusa, a burzsoá kizsákmányolás apparátusa volt. Ezért a proletár forradalom feltétlen kötelessége nem az igazságszolgáltatási intézmények reformálása, hanem az, hogy alapjában elsöpörje az egész régi igazságszolgáltatást és gépezetet."⁴

A Szovjetunióban, majd a népi demokratikus országokban is a bíróságokat ezért úgy szervezték meg, hogy azoknak munkájában a dolgozó néptömegek tevékenyen vehessenek részt. Így vált a szocialista állam bírósága a néphatalom egyik intézményévé, hiszen munkájában az egész dolgozó nép részt vesz választott bírái és a népi ülnökök révén, ugyanakkor a néphatalom védelmezőjévé, ahogy azt a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 2. §-a kimondja: "A Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé."⁵ Ezzel összhangban szövezi le az Alkotmány 5. §-a, hogy a "Magyar Népköztársaság állama védi a dolgozó nép szabadságát és hatalmát".⁶ Ezen alkotmányi tételre alapul véve határozza meg a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 1.§-a

a bíróságok feladatait a szocialista társadalomban, amikor ki-
mondja, hogy: "A Magyar Népköztársaságban a bíróság az igazság-
szolgáltatás gyakorlása során védi és biztosítja a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjét, az állampolgárok, valamint az állami, társadalmi és gazdasági szervek jogait és törvényes érdekeit."⁷

A bíróság, mint az állam és a jog, nem örök intézmény. A társadalmi fejlődés egy meghatározott fokán jelenik meg és pedig akkor, amikor a társadalom osztálytagozódása folytán már létrejött maga az állam és a jog is. Mint ahogy magának az államnak és a jognak a fejlődése az elhalás felé vezet, úgy a bíróság állami jellege az állam elhalása kapcsán megszűnik, az igazságszolgáltatási feladatok társadalmiasodásával végül is elhal. Azonban ez a folyamat hosszú időt vesz igénybe, ezért a bíróság még huzamosabb ideig fog létezni, mert a társadalom tagjai között létrejönnek még konfliktusok, amelyeket valamilyen bíróságszerű szerveknek el kell döntenie.

3. Igazságszolgáltatásunk alapelvei és az ülnökbírászkodás

A burzsoázia hirdeti meg először az alapvető emberi jogokat, amelyek az igazságszolgáltatás terén, mint alapelvek jelennek meg, tényleges megvalósulást azonban a tőkés termelési viszonyok között nem nyerhetnek.

A szocialista igazságszolgáltatás alapelvei visszanyulnak a burzsoázia által meghirdetett alapelvekhez, de új tartalommal telítődnek a Szovjetunió és a népi demokratikus országok igazságszolgáltatásában. Létrejönnek azonban olyan új alapelvek is, amelyek csak a szocialista társadalmi és termelési viszonyok talaján funkcionálhatnak. A szocialista alapelvek jellemzője, hogy nemcsak megfogalmazást nyernek az alkotmányokban, a bírósági szervezeti törvényekben és az eljárási törvényekben, hanem gyakorlati megvalósulásuk is széleskörű garanciákat élvez. A legteljesebb biztosítékot a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok adják, amelyek felszámolnak mindenfajta kizsákmányolást.

Igazságszolgáltatásunk alapelvei a következők: "1. társasbiráskodás, 2. néprészvétel, 3. bírák választása, 4. bírák függetlensége, 5. igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján, 6. igazságszolgáltatás egysége, 7. védelem joga, 8. nyilvánosság elve, 9. anyanyelv szabad használata, 10. bírósági határozatok megtámadhatósága."⁸

A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 46. §-a kimondja, hogy a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítélik meg. A Bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 11. §. /1/ bek. ezen alkotmányi rendelkezéssel összhangban leszögezi, hogy a bíróság tanácsban jár el, tehát a büntető és polgári ügyek elbírálása mind első, mind másodfokon tanácsokban történik, de a törvény e szabályok alól kivételt is tehet, azaz az eljárási törvényekben meghatározott esetekben egyesbíró is eljárhat. A fő szabály azonban továbbra is az, hogy az ügy érdemében való döntés a tanács feladata, amely határozatait szótöbbséggel hozza. A bírósági tanács tagjai teljesen egyenjogúak az ítélezésben. Első fokon egy hivatásos bíró és két népi ülnök alkotják a bíróság tanácsát. Másodfokon három hivatásos bíróból áll az ítélező tanács.

A néprészvétel elve a bíróság összetételét világítja meg, ezáltal szocialista osztálytartalmat nyer az ítélezés. Igazságszolgáltatásunkban a néprészvétel elvének elsődleges megjelenési formája a népi ülnökök közreműködése a bíróságok ítélező tevékenységében. A népi ülnökök a dolgozó nép jogtudatát, igazságérzetét juttatják kifejezésre az igazságszolgáltatási tevékenységben. A népgazdaság egyes ágaiban való jártasságukkal hozzájárulnak ahhoz, hogy olyan kérdésekben, amelyek tülterjednek a bíróság tudomáskörén, alapvető ismeretekkel szolgáljanak, a mindennapi élettel való szoros kapcsolatuk révén szélesítsék a bíróság ismereteit,

A néprészvétel elvét a burzsoá bíráskodás nem ismeri, mert a burzsoá államban a dolgozó nép a hatalom gyakorlásából ki van zárva. Szocialista viszonyok között a népi ülnök részvétele a bíróságok ítélező tevékenységében a dolgozó nép hatalomgyakorlá-

sának egyik eszköze, a néphatalom megnyilvánulási formája a szocialista igazságszolgáltatás minőségileg új sajátossága.

A néprészvétel elve az igazságszolgáltatásban Magyarországon először a Tanácsköztársaság idején nyert megfogalmazást. Kun Béla 1918-ban kiadott "Mit akarnak a kommunisták"? c. röpirata a következőket tartalmazza: "Magának a népnek minden pillanatban visszavonható kötelező megbizatással ellátott követői hozzák a törvényt, hajtják végre azt és bíraskodnak a törvény megszegői fölött."⁹

A felszabadulás után az 1949. évi XX. törvény¹⁰ a legmagasabb szinten deklarálja és intézményesíti a népi ülnök igazságszolgáltatásbeli részvételét, mint a dolgozó népnek az igazságszolgáltatásba való bevonásának legszélesebb lehetőségét. Ezen alkotmányi tételen alapulva rendelkezik a népi ülnököknek a bírói ítélkezésbe való bevonásáról az 1954. évi II. törvény¹¹ csakugy, mint az 1972. évi IV. törvény¹², a polgári eljárásban az 1952. évi III. törvény¹³, a büntető eljárásban az 1951. évi III. törvény¹⁴ intézményesíti /bár a népi ülnök részvételt a büntető eljárásban már az 1949. évi XI. törvény¹⁵ meghonosította/.

A népi ülnökök az első fokú eljárásban vesznek részt az igazságszolgáltatásban, a hivatásos bírakkal azonos jogokkal és kötelezettségekkel, azzal az eltéréssel, hogy a tanács elnöke csak hivatásos bíró lehet. Alkotmányunk és a Bsz rendelkezései értelmében mind a bírák, mind a népi ülnökök választás útján nyerik el tisztségüket, ami lényeges biztosítéka a szocialista igazságosság megvalósulásának.

Az ítélkező tevékenység eredményessége érdekében nyert törvényi megfogalmazást a bírói függetlenség elve, amely kimondja, hogy a "Magyar Népköztársaságban a bírák függetlenek és csak a törvényeknek és más jogszabályoknak vannak alárendelve."¹⁶ A bírósági szervezeti törvény ezen rendelkezése egyaránt vonatkozik a hivatásos bírákra és a népi ülnökökre és lehetővé teszi, hogy az ügyek eldöntésénél minden külső befolyástól mentesen a jogszabályok és saját belső meggyőződésük alapján bírálják el a bíróságok elé kerülő jogvitás ügyeket, a szocialista törvényesség és igazságosság követelményeinek megfelelően.

Az Alkotmány 45. §-a kimondja, hogy "a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és járásbíróságok gyakorolják."¹⁷ A szocialista államokban tehát a bíróságoknak igazságszolgáltatási monopóliuma van, mert a bíróság felépítése és eljárása a szocialista demokratizmuson alapuló különleges biztosítókkal van övezve, amely biztosítókat az igazságszolgáltatási alapelvek juttatnak kifejezésre. Ezért az állampolgárok alapvető jogait és törvényes érdekeit érintő ügyek bírósági utra tartoznak. A szocialista állam az állami feladatok közül az igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlásával a bíróságokat bizza meg. Így az igazságszolgáltatásbeli néprésztétel elsődleges megjelenési formája a népi ülnök bevonása a bíróságok ítélkező tevékenységébe. Szocialista viszonyok között azonban más formái is ismeretesek a dolgozó rétegeknek az igazságszolgáltatásba való bevonásának.

A szocialista állam fejlődése során az egyes állami feladatok ellátása fokozatosan társadalmiasodik, a szocialista demokratizmus kiszélesedése, a szocialista állam erősödése folyamatának természetes következménye, hogy az egyes ügyek átkerülhetnek társadalmi szervek, illetve államigazgatási szervek hatáskörébe, döntés céljából. Mindez azonban nem jelenti az Alkotmány 45. §-ában megfogalmazott alapelv félretertelét. Két kérdés mégis felmerül éppen e törvényhely kapcsán: miért van szükség arra, hogy quasi igazságszolgáltatási jogkörrel felruházzunk bíróságon kívüli szerveket; és mi ezzel a jogalkotónak a célja?

Ha a bíróság elé kerülő jogvitás ügyeket vesszük szemügyre, mind a büntető, mind a polgári ügyszakban megtaláljuk azokat a kisebb jelentőségű, egyszerűbb megítélésű ügyeket, amelyeknek eldöntése nem igényli a bírói apparátus mozgásba hozását, tehát más eljárás /pl. államigazgatási/ vagy más szerv által is elbírálhatók. Ez azonban nem jelenti a bírói ut kizárását, hiszen ha az ügy bíróságon kívül nyert is elbírállást, akkor is meg van a lehetőség arra, hogy az érdekeltek a határozat felülvizsgálata céljából bírósághoz forduljanak, a cél csupán annyi a bíróságon kívüli szervek igénybevételel, hogy a bírósági apparátust mentesítsük.

Indoklásul felhozható a jog nevelő szerepének jelentősége a szocialista társadalomban. Arra kell törekedni, hogy a bíróságok olyan ügyekkel foglalkozzanak, amelyekben ilyen hatást kifejthetnek és mentesülhetnek a gépies és bürokratikus ügyintézésről. A bíróságon kívüli szervek jogszolgáltató tevékenysége elsődlegesen a szocialista demokrácia fejlesztését, a jogviták megoldásának hatékonyabbá tételét és nem a bíróság hatáskörének csökkentését, hanem tehermentesítésüket szolgálja.

II.

A laikus részvétel történeti fejlődése és elemzése

1. A laikus bíraskodás történeti típusai

Hosszu történelmi fejlődés vezetett el a kezdeti tiszta laikus bíraskodástól a szakbíraskodásig, de a laikus elem a bíraskodás területéről valójában sohasem tűnt el, különböző funkciókkal ismételten megjelent. A viták megoldásának szocializálódása felé az első lépést az jelentette, amikor a vérbosszut a harmadik személy közbejöttével megállapított vagyonváltás váltotta fel. A harmadik személy ezen békéltető tevékenysége tulajdonképpen még nem nevezhető bíraskodásnak, sokkal inkább a felek eltérő álláspontjának egyeztetésére irányuló tevékenység, hiszen még nem alakult ki az állam sem, amely jogot alkothatna és így természetesen a bíróság sem, amely a jogalkalmazás szerve lehetne. Ez a korszak a tiszta laikus "bíraskodás" időszaka, ide tartozik a nemzetségi, törzsi társadalom öregjeinek ítélkezése. Ebben a korszakban a sértettet ért sérelmet még magánjellegűnek tekintették és csak később minősítették azt közsérelemnek. Ez a folyamat vezetett el a bíraskodás állami funkcióvá válásához a hatalommal bíró, a hatalmi szervezethez tartozó, szokásosan ítélkező laikus bíró megjelenéséhez, aki döntéseinek kikényszerítésére állami kényszerintézkedéseket vehetett igénybe. Ebben az esetben tulajdonképpen a hatalom differenciálatlan megjelenéséről volt szó, ahol a bírói funkció nem vált még el az egyéb állami funkcióktól /igaz-

gatás, hadvezetés/. Ilyen típusu biráskodás a jellemző a görög társadalmakra, ahol a néprészvételt a biráskodásban a demokrácia egyik biztosítékának tekintették. Aristotelész szerint Szolon volt az első, aki a néprészvételt a biráskodásban megalapította, "hogy ezáltal a gazdagok hatalmát megtörje, s a népet azok tulkapásai ellen megvédje."¹⁸ Az olyan fejlett jogrendszerrel rendelkező társadalomban is, mint amilyen a római társadalom volt, a biráskodást hosszú ideig szintén laikus bírák végezték, sőt ezen laikus bírákat, akik a praetor vezetése mellett ítélkeztek, maguk a vitában álló felek választották. Az ilyen jellegű laikus biráskodás Rómában az ie. II. századig élt, amikor a biráskodás funkciója a *questiones perpetuae*-ra a kevesebb számú polgárból megalakitott bíróságra ment át, amelynek tagjai ugyancsak laikus bírák voltak, s a római nép különböző osztályaiból kerültek ki. Tisztségüket a görög mintát utánözva választás útján nyerték el. Csak a császárság idején váltak a bírák fokozatosan állami tisztviselőkké.

A feudalizmus idején tovább él a laikus biráskodás, amelynek alapja a királyi hatalom, vagy e hatalom delegálása. Ennek következtében a biráskodás joga a feudális uralkodó osztály tagjainak kezében összpontosult. A biráskodás decentrálizált volt, hiszen a feudális földbirtokosok egyéneként rendelkeztek a biráskodás jogával.

Már a feudalizmus időszakában kialakul a birói tevékenységben való laikus részvételnek egy újabb változata is, azzal egyidejűleg, hogy a központi politikai hatalom biráskodása kerül előtérbe. Megjelennek a biráskodásban a hivatásos birói tisztet ellátó /egyébként a jogban laikus/ tisztviselő mellett az eseti társasbírák, akiknek feladata a helyi érdekek védelme, a helyi szokások érvényesülésének biztosítása volt. Ide tartozik az angol "jury", amelyről először III. Henrik király 1219-ben bocsátott ki rendelkezést, miszerint a vádlott saját kerületbeli 12 esküdt ítéletének vethette alá magát, és mint "kiirthatatlan intézményről" szól róla II. Károly király Habeas Corpus Act-ja is. Hasonló intézménnyel találkozunk a magyar jogfejlődésben is a választott nemesi esküdtek

személyében¹⁹, a gonosztevők kiirtására rendezett nádori közgyűléseken, akiknek feladata a helyi szokások feltárása volt.

Később az életviszonyok bonyolultabbá válásával az azokat szabályozó jogi normák rendszere is kialakult. Az ilyen viszonyok a bírói tisztség ellátására magas szinten képzett hivatásos bírót kívántak. A római jog recepciójával a jogban való jártasság már külön tudományként jelentkezett. A polgári forradalmak idején következett be ismét változás, amikor a bíráskodásban való laikus részvétel új típusa jelenik meg, azaz kialakul az a bíráskodási forma, amelyben a szak- és laikus elem együttesen gyakorolja az igazságszolgáltatás funkcióját.

2. A laikus részvétel formái a burzsoá igazságszolgáltatásban

a/ Az esküdtbiróság

Az esküdtbiróság a hűbéri renddel szemben álló burzsoázia politikai követelése, a hatalom gyakorlásában való osztozkodást jelenti az igazságszolgáltatás terén. Visinszkij szerint "az esküdtbiróság ama intézmények egyik láncszeme volt, amelyet a burzsoá demokratikus mozgalom az abszolutizmussal szemben folytatott küzdelme során létesített. Az abszolút uralkodó bíróival szembeni ellenőrzés, az önkényes bírói eljárással szembeni első tényleges támadást jelentette."²⁰ Az esküdtbiróság gondolata Európában, a francia forradalom hatására terjedt el, Franciaországban az 1791-es Alkotmányban törvényi megfogalmazást is nyert.

A francia forradalomnak igen nagy volt a hatása a magyar törvénykezési szervezet fejlődésére is, bár nálunk az esküdtszékek bevezetésének gondolata ekkor még nem érlelődött meg, a magyar jakobinusok, így Hajnóczy József is csupán a bírósági szervezet reformjéért szállt sikra.

A küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért 1840-ben indult meg. Az 1843-44-es országgyűlésen Szemere Bertalan meggyőzően érvelt amellett, hogy "esküdtszék nélkül szabad alkotmány nem állhat fenn."²¹

Az 1843-44-es országgyűlésen azonban az esküdtszékek bevezetésének gondolatát még elvetették. De az 1848-49-es polgári forradalom e téren is változást hozott. Az 1848. XVII. tc. a sajtóvétségek elkövetőire bevezette az esküdtszékeket. Csak a kiegyezés után, az 1897. évi XXXIII. törvényben került sor az esküdtszékek részletesebb szabályozására.

A hazai esküdtbíráskodás azonban rövid életű volt és amíg élő intézmény volt is, a lakosság többségét az esküdtképeség szabályozásával elzárták attól, hogy esküdtek lehessenek. Működése már az I. világháború alatt szűkült, a Tanácsköztársaság bukása után megjelent 6998/1919. ME. ez. rendelet az esküdtszékek működését valamennyi törvényszéknél megszüntette.

Az esküdtbíróságok szervezete ma Amerikában ugyanigy a Nyugat-Európai országokban/Anglia/ a következő felépítést mutatja, a hivatásos bíró mellett általában 12, a jogban járatlan esküdt vesz részt a bíróság ítélkező tevékenységében. Az esküdteket választják, elvileg mindenki esküdtképes, gyakorlatilag vagyoni cenzust és egyéb korlátozásokat állítanak fel az esküdtképeség szabályozásánál, így eléri azt, hogy az esküdtek általában a középrétegekből kerülnek ki /háztartásbeliek, papok, nyugdíjasok/. Az esküdtek feladata a hivatásos bíró által feltett kérdés eldöntése, amelynek révén sajátos munkamegosztás jön létre az esküdtek és^a hivatásos bíró között, ugyanis az esküdtek a ténykérdések, a hivatásos bíró a jogkérdések eldöntésére koncentrálhatja figyelmét.

Hogyan értékelhető történetileg a laikus részvétel esküdtzéki formája? A hűbéri rend igazságszolgáltatásbeli despotizmusával küzdő burzsoázia haladónak tekinthető vívmánya. Az esküdtszék jelenti azt az intézményt, amely a lakosságot leginkább bevonja az állami feladatok intézésébe, de a burzsoázia az esküdtbíráskodás bevezetésével saját osztályérdekeit kívánta előtérbe hozni, így az esküdtszék bevezetése sem jelentett olyan törvénykezési formát, amely mellett a dolgozók részt vehettek volna az igazságszolgáltatásban, mert az esküdtképeség szabályozásával ezt megakadályozták. "Valamenny-

nyi állam vagyoni cenzust állapított meg, azaz olyanok kezébe tette le az igazságszolgáltatást, akik vagyoni állapotuknál fogva az állam fennálásában és a jogrend megszilárdításában érdekelttek voltak."²² Így vélekedett egy XIX. századi jogtudós a korabeli angol esküdtszékekről, de érvényes ez a megállapítás a mai viszonyokra is.

Már a burzsoá jogtudósok körében is sok támadás érte az esküdtszékeket, mivel általuk mégsem zárható el a bíráskodás a laikusok meghatározott rétege előtt. Leggyakoribb bírálata a jogi szakszerűség oldaláról történt. A Harvard Egyetem Jogi Karának dékánja az esküdtbíráskodást elemezve a következőket írja: "Az esküdtbíráskodás a legjobb esetben is amatőrök apoteozisa lehet. Miért gondolja bárki is, hogy különböző módon az utcáról, éppen az általános képesség hiánya miatt kiválasztott 12 ember speciális képességekkel rendelkezik az emberek közötti viták eldöntésére?"²³

b/ A Schöffe-rendszer

Az u.n. laikus elemek igazságszolgáltatásba történő bevonásának német mintája a Schöffe-rendszer. Lényege az, hogy a laikus bírák nem alkotnak külön kollégiumot, így a hivatásos bíró és a laikus bírák együttesen döntenek valamennyi kérdésben /u.n. vegyesbíróság/, továbbá a laikus bírák száma meghaladja ugyan a hivatásos bírákét, de nem éri el az esküdtek szokásos 12-es létszámát.

A Schöffe szó tény- és jellemtanok megjelölésére szolgál. Már a XIII. századbéli Szász Jogi Emlékek is ilyen értelemben használja e kifejezést. A római jog recepciójával, a hivatásos bírák működése került előtérbe, csak a XIX. században az 1848-as francia polgári demokratikus forradalom után élesztették fel újra a Schöffék-vel működő bíróságokat Németországban.

A cenzusokkal elérték azt, hogy a Schöffék csakugy, mint az esküdtek, a jómódú, megfelelő iskolai képzettségű középrétegekből kerüljenek ki. Németországban az 1924-es törvénykezési

reform csökkentette a laikus részvétel lehetőségét a burzsoá biráskodásban, majd a fasiszmus 1939-ben meg is szüntette a formális laikus biráskodást. 1950-ben Nyugat-Németországban korlátozott közreműködést nyertek a Schöffék. Ma a polgári és büntetőeljárásban, a kereskedelmi és munkaügyi perekben vesznek részt. A Horthy-korszakban nálunk is működtek ilyen vegyesbiróságok /így pl. az uzsora bíróság, mely két szakbíróból és egy elnökből állt/.

Ha történetileg próbáljuk értékelni a Schöffe biróságokat, láthatjuk, hogy alkalmas eszköz a burzsoá rend számára ahhoz, hogy a hivatásos bírákon keresztül megnyerje osztályérdekének a laikus bírakat is és ezt könnyebben elérheti, mint a laikus biráskodás esküdtzéki formájában, hiszen egyrészt a Schöffék kisebb létszámú testületet alkotnak a hivatásos bíró mellett /2-6 taglétszám/, másrészt nagyobb a hivatásos bíró befolyásolási lehetősége az együttes tanácskozás során. A Schöffe-bíróság konstrukciója tehát egyszerűbb, mint az esküdtbíróságoké.

A Schöffe-bíróságok esetében sem lehet a Schöfféket a dolgozó nép képviselőjének tekinteni, hiszen azok mindig a közréprétegekből kerülnek ki és megbízatásukat sohasem választással, hanem kinevezéssel nyerik el az illetékes minisztertől, vagy főhatóságtól.

A szocialista jogrendszerekben érvényesülő azon elv, miszerint a hivatásos bíró és a népi ülnök az ítélkezésben azonos jogokat élvez és azonos kötelezettségek terhelik, a burzsoá jogfelfogásban a Schöffe-rendszerben éppugy nem érvényesül, mint az esküdtzéki esetében, hiszen a Schöffe-rendszerben is a bíró a fölérendeltség pozíciójában még bíróságot is kiszabhat azon ülnökökkel szemben, aki a tárgyalás rendjét zavarja, vagy ülnöki köteletségét megsérti.

Ma a tőkésországokban kísérleteznek azzal, hogy az esküdtzékek és a Schöffe-rendszert egymással vegyítsék. Pl. az 1941-es francia esküdtzéki rendelet értelmében az esküdtzék létszámát leszállították és egybeolvasztották a bírói tanács-

csal. 1959-ben a De Gaulle-féle igazságügyi reform az egyesített bírói tanács létszámát 12-ben állapította meg úgy, hogy abban 3 szakbíró és 9 esküdt vegyen részt.

c/ A békebiróság

A békebíró olyan laikus bíró, aki a bíraskodást nem fő-funkcióként, hanem mintegy mellékfoglalkozásként gyakorolja. Ismert és élő intézmény ma is Angliában, Olaszországban és az Amerikai Egyesült Államokban. A Német Szövetségi Köztársaság Baden-Württembergi tartományában és Franciaországban is csak 1959-ben számolták fel.

Legrégibb multra az angol békebírói intézmény tekinthet vissza. Ősi szabályozását II. Edward király 1361-es statutuma adja, jelenlegi szabályozása 1952-ből való. Az angol békebíró jogi képzettség nélküli személy, aki díjtalanul ítélkezik, mintegy társadalmi munkában, a nagyobb városokban kivételesen fizetett tisztviselőként. Jogi támogatást számára a bírósági asszisztens ad, a tárgyalócok előkészítésével. A békebiróság voltaképpen nem más, mint az uralkodó polgári osztály szerve, nem a dolgozók képvisellete, annál is inkább, mivel a békebírák a középosztályból kerülnek ki, tisztségüket kinevezés útján nyerik el pl. Angliában a Lord Kancellár nevezi ki őket a helyi bizottságok javaslata alapján. Megbízatásuk életük végéig, gyakorlatilag azonban 70 életévük eléréséig szól.

A burzsoá jogtudomány ma a békebiróságokkal szemben foglalt állást, mert kételkedve tekint a laikus bíraskodás minden megnyilvánulására. Hivatkoznak arra is, hogy könnyebben befolyásolható a helyi érdekek által, mint a hivatásos bírák és a békebíráskodást, mint a rendes bíróságok tehermentesítésének eszközét látják csak számbavehetőnek a kisebb jelentőségű ügyek intézésére, amely a felek közötti béke és egyezség létrehozásával rendeződhet.

Napjainkban a burzsoá igazságszolgáltatásra a szakbíró és laikus elem együttes ítélkezése a jellemző. Ennek indoka mindenekelőtt a "néprészvétel" összetett és jelentős politikai

tartalma, valamint a laikusok élettapasztalatának a szakkérdésekben való jártasságuknak jelentősége a bírói munka keretében. A döntés alapjául szolgáló joganyag, valamint az eljárás rendjét meghatározó jogszabályok összességének nagymértékű racionalizálódása mellett jelentős szerep jut az irracionális tényezőknek a döntés meghozatalában. Ezért a történelem kezdeti korszakaitól kezdve kialakult laikus bírótól kezdve a fejlődés egész menetén keresztül a modern korig jelentős helye van az u.n. kádibiráskodásnak, a jogtól független igazságérzet érvényre juttatásának, egyszóval a laikus elemek közreműködésének a bírói döntésekben. A tökéletes termelési és társadalmi viszonyok mellett a laikus elemek bevonása az igazságszolgáltatásba elsődlegesen osztályszempontú, így a nép részvétele az igazságszolgáltatásban csupán formális lehet.

3. A szocialista ülnöki intézmény kialakulása

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével valóra válhatott a munkásosztály azon követelése, amelyet a Párizsi Kommün Kiáltványa, valamint a gothai program tartalmazott. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével az igazságszolgáltatásbeli laikus részvétel új tartalmat nyert; mivel a dolgozók vették kezükbe az igazságszolgáltatást. A szovjet hatalom első bírósági dekrétuma 1917. november 24-én megszüntette az esküdtbíróságokat és egy szakbíróból, ülnökökből álló bíróságokat állított fel. Lenin kifejtette, hogy a bíróságot a "dolgozók soraiból a dolgozóknak kell választani"²⁴, a cél az, hogy az egész dolgozó lakosság részt vegyen a bírói munkában. Az 1936-os Üssz-szövetségi Alkotmány az ülnökrészvételt alkotmányos alapelv rangjára emelte, amelyet az 1938-as Bírósági Szervezeti Törvény rendelkezései további konkrét tartalommal töltöttek meg. Az alkotmány kimondta, hogy az ügyek tárgyalása a bíróságoknál népi ülnökök részvételével történik, az ülnököket a megfelelő szintű szovjetek választják.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom igen nagy hatást gyakorolt a Magyar Tanácsköztársaság törvénykezési szervezetének kiépítésére. A Tanácsköztársaság - szétzúzva a polgári

igazságszolgáltatási szervezetet - új típusú szocialista forradalmi bíróságokat hozott létre. Az államhatalmi ágak egysége marxista tételéből kiindulva, a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. sz. rendeletének 1. §-a kimondja, hogy "a tanácsokban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja azokat végre és bírászkodik azok megszegői felett."²⁵ Ez a tétel nem jelenti azt, hogy a Tanácsköztársaság lemondott volna az egységes állami szervezeten belül olyan szervek létrehozásáról, amelyeknek speciális feladata az igazságszolgáltatás. Ennek igazolására szolgál a Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendelete, amely a Forradalmi Törvényszékek felállításáról intézkedik.

A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalmi reakció elsöpörte azokat a demokratikus vívmányokat, amelyeket a Tanácsköztársaság az igazságszolgáltatás terén bevezetett. Saját igazságszolgáltatási rendszerének kiépítése terén az első lépés az egyesbíráskodás intézményessé tétele volt. Ez a folyamat azután egyenes úton vezetett a Szálasi-féle "számonkérő szék" bevezetéséhez.

A népi demokratikus államokban kivétel nélkül a népi ülnök-rendszer honosodott meg. Néhány jellemző vonása igen szembevetendő hasonlatosságot mutat a Schöffe-rendszerrel, ez azonban csak formai hasonlóság, s a népi ülnök részvételével történő bíráskodást új típusú jelenségként kell értékelni. Utálnak erre szembevetendő jellegzetességek, mint pl. az ülnöki képességekre vonatkozó rendelkezések, választás, jogkör, stb.

A népi ülnökök részvételének szükségessége a bírói tevékenységben a szocializmust építő államok első alkotmányaiban megfogalmazást nyert, majd az 50-es években megjelenő bírósági szervezeti törvények egységes alapokon rendezték az ülnökrészvételt.

Általános megoldásként a szocialista országokban első fokon egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsok járnak el, bár eltérő megoldások is ismeretesek, így az 1952-es Bolgár Bírósági Szervezeti Törvény rendelkezései szerint a legfelsőbb bíróság első fokon három hivatásos bíróból és 4 népi ülnökből álló tanácsban jár el. Az 1968-as román Bírósági

Szervezeti Törvény szerint azokban a megyei bírósági ügyekben, ahol népi ülnökök is részt vesznek, a bírói tanács összetétele 2 bíróból és 3 népi ülnökből áll. Az 1969. évi lengyel Büntető Perrendtartás szerint az olyan ügyekben, amelyekben halálbüntetés is kiszabható, 2 bíróból és 3 népi ülnökből álló tanács jár el.

A népi ülnök választásának és választhatóságának rendelkezései messzemenően demokratizálódtak, hiszen általános feltételként az ülnöki tisztség elnyeréséhez választójogot, büntetlenséget, meghatározott korhatárt követelnek csupán meg, lehetővé téve azt, hogy a dolgozó rétegek minél szélesebb köre számára nyiljon meg a lehetőség a bírósági munkában való részvételre. Általános elvként jelenik meg a szocialista államokban az is, hogy a népi ülnöki megbízatás általában meghatározott időre szól: 2-5 év; továbbá az, hogy az ülnökök választás útján nyerik el tisztségüket. Mindezekből kitűnik, hogy igen nagy súlyt helyeznek a szocialista államokban arra, hogy valóban azok a személyek kerüljenek az ülnöki tisztségekbe, akik megfelelően el tudják látni a dolgozók tömegének képviselését az igazságszolgáltatásban.

Összegezve tehát a történeti fejlődést, megállapítható, hogy napjainkban mind a tőkés, mind a szocialista országokat szemügyre véve a szak és laikus elem együttes ítélkezése a jellemző, azaz a "jogilag nem képzett közember alkalomszerű részvétele a bíróság tárgyaló és ítélkező tevékenységében."²⁶

Egyenként vizsgálva a laikus részvétel különböző típusait; és ebben a relációban a népi ülnök rendszert, mint a laikus bíráskodás egyik válfaját, a következőket mondhatjuk: az esküdtszéki rendszer a legalkalmasabb arra, hogy az uralkodó osztály érdekei képviselő bíró befolyásának hatására irányított döntések szülessenek és a bíráskodásba bevont laikus elemek akarva-akaratlanul kiszolgálóivá váljanak ezáltal a fennálló társadalmi rendnek.

A Schöffe-rendszerben működő laikus elemeknek a helyzete már közelebb áll a szocialista jellegű népi ülnök rendszerhez, azonban a köztük lévő hasonlóság csupán formális,

felszines hasonlóság, hiszen mind személyi összetételében, mind pedig jogaikban, kötelességeikben, tisztségük elnyerésének módjában, ez igazságszolgáltatásban való részvételüknek egyéb feltételeiben már lényeges különbségek állnak fenn a két rendszer között. A burzsoázia képtelen megvalósítani a dolgozó nép bevonását az igazságszolgáltatási tevékenységbe, mivel ahogy hatalma fokozatosan megszilárdulni látszott, úgy tesztotta el magától a munkás, paraszt és egyéb osztályokat, rétegeket és vált a hatalom egyedüli birtokosává. Így kapitalista viszonyok között és különösen napjainkban az imperializmus viszonyai között osztály és osztályok között olyan jellegű feszültségek húzódnak, amelyek lehetetlenné teszik az objektív igazságon alapuló ítélkezést, ezzel párhuzamosan pedig a dolgozó nép-rétegek igazságszolgáltatásba való bevonásának lehetőségét is.

A szocializmus viszonyai éppen ezeket a társadalmi, politikai és egyéb feszültségeket számolták fel és így már a szocializmus építésének kezdetétől lehetőség nyílt a társadalom egésze számára, hogy tevékeny részvételével a szocialista igazságosság megvalósítója legyen a szocialista igazságszolgáltatási tevékenységben. A laikus elem részvétele a bíróságok ítélkező tevékenységében új tartalommal telítődött, amelynek elsődlegesen biztosítóka a néprészvétel szocialista olvének gyakorlati megvalósulása volt.

III.

Az ülnökrészvétel hazai jogi szabályozása. Az ülnöki működés néhány problémája

A népi ülnökök az első foku ítélkezés során vesznek részt a bíróság elé kerülő polgári és büntető ügyek elbírálásában, továbbá a fiataalkoruk elleni büntető eljárásban, valamint a munkaügyi bíróság és katonai bíróság előtt folyó eljárásban.

Alkotmányunk 46. §-a a népi ülnök részvételre vonatkozó koretszabályt tartalmazza, amikor kimondja, hogy a bíróságok

hivatásos bírásokból és népi ülnökökből álló tanácsokban itélkeznek, hozzátéve azt, hogy e szabály alól törvény kivételt is tehet. Az alkotmány ezen rendelkezését alapul véve, az ülnökszervezetekre vonatkozó további konkrét szabályokat tartalmaz a Birósági Szervezeti Törvény 11. §. /1/, /2/ bek. /továbbiakban Bsz/ miszerint "az első fokon eljáró bírósági tanács egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből áll. A tanács elnöke hivatásos bíró."²⁷

E törvényhelyeket alapul véve a Polgári Perrendtartás²⁸ 11. §. /1/ bek., továbbá a Büntető Perrendtartás²⁹ 21. §. /1/ bek. ismételten megfogalmazza az első fokon eljáró bíróság összetételére vonatkozó alapszabályt és meghatározza ezokat a különleges eseteket is, amelyekben a bíróság ülnökök részvétele nélkül jár el.

Alkotmányunk 48. §-a, valamint a Bsz 13. §-a értelmében a "Magyar Népköztársaságban a birói tisztségeket választással töltik be". Mivel a népi ülnökök jogaikat és kötelességeiket tekintve a hivatásos bírakkal egyenlőek, ezen előbbi rendelkezések értelemszerűen a népi ülnökökre is vonatkoznak, azaz a népi ülnökök is választás útján nyerik el tisztségüket. A választás feltételeit a Bsz. 72. §-a tartalmazza, amely szerint "népi ülnöknek megválasztható az a büntetlen előéletű magyar állampolgár, akinek választójoga van és a 24. életévét betöltötte". /Katonai bírósághoz 24. életévét be nem töltött személyt is meg lehet választani/. A választhatóság feltételei tehát azonosak a hivatásos bíróvá választás feltételeivel, azaz az eltéréssel, hogy a hivatásos bíróvá választhatóságához még további 3 feltétel szükséges: az egyetemi jogi végzettség, a birói-ügyészi szakvizsga letétele és 2 év gyakorlat.

A törvényi feltételek mellett további szempontok is érvényesülnek a népi ülnökök választásánál: szükséges, hogy az ülnök politikailag megbízható, társadalmi kérdésekben jártas, határozott életfelfogással bíró személy legyen, akinek széleskörű ismeretei vannak szakmai kérdésekben és megfelelő élettapasztalattal rendelkezik. Mindez azért szükséges, hogy az ülnök ne a tárgyalás passzív szemlélője, hanem aktív résztvevője

legyen. A gyakorlatban az ülnökválasztás a szocialista demokrácia követelményeinek megfelelően úgy történik, hogy a dolgozók legszélesebb köréből kerüljenek ki a bíróságon tevékenykedő népi ülnökök, ezért a Bsz 73. § /1/, /2/, /3/, /4/ bek. értelmében "a népi ülnököket a bíróság területén működő vállalatok, szövetkezetek, társadalmi szervek és állami intézmények dolgozói jelölik. A munkaügyi bíróság népi ülnökeit, a fiatalok büntető ügyeiben eljáró bíróság pedagógus ülnökeit, a szakszervezeteknek a bíróság székhelye szerint illetékes megyei, fővárosi tanácsa jelöli. A katonai bíróságok népi ülnökeit a fegyveres erők és fegyveres testületek, illetve ezek parancsnokai jelölik. A Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeit a Hazafias Népfront Országos Tanácsa jelöli".

A jelölő szervek a jelöltek névsorát megküldik az illetékes tanács végrehajtó bizottságának, mivel az ülnököket a bíróságokkal azonos szintű tanácsok választják meg. A Bsz 74. §-ának /1/ bek. értelmében "a járásbíróság népi ülnökeit az ülnököt jelölő szerv szerint illetékes helyi tanácsok, a megyei bíróság és munkaügyi bíróság népi ülnökeit pedig a megyei, fővárosi tanácsok választják meg 5 évre a területükön lakó vagy ott dolgozó állampolgárok közül. A Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeit a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 5 évre választja. A katonai bíróságok népi ülnökeit a rendfokozatuknak megfelelően tiszti gyűlésen, tiszthelyettesi gyűlésen, illetve csapatgyűlésen választják."

Az ülnök a nép bizalmából kerül tisztségébe, ha erre a bizalomra méltatlan a Bsz 77. §. /2/ bek. értelmében az őt megválasztó tanácsai szerv az igazságügyminiszter javaslatára visszahívja. A Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeinek visszahívásához pedig az igazságügyminiszter és a Legfelsőbb Bíróság elnökének együttes javaslata szükséges a Hazafias Népfront Országos Tanácsa felé.

A népi ülnök megbízatása az 5 év lejártá előtt a visszahívás esetén kívül még megszűnhet további három ok alapján: felmentéssel; közügyektől eltiltást kimondó jogerős ítélettel és az ülnök halálával /Bsz 77., §. /1/ bek./.

A népi ülnökök a bíróságon évenként általában egy hónapig működnek. Ez az idő kivételesen lehet hosszabb, de lehet rövidebb is. Alapelv a büntető eljárásban és a polgári eljárásban is a bíróság változatlan összetételének elve, amely gyakorlati megvalósulást akként nyer, ha ugyanaz a bíróság hoz ítéletet, amely az ügy tárgyalását megkezdte. Ha tehát az ülnök részvételével megkezdett tárgyalás a hónap végéig nem fejeződik be, az ülnök működését meg lehet hosszabbítani, mint ahogy fontos okból a megrövidítésre is mód van. Az is előfordulhat, hogy a bíróság az ülnököt nem egy teljes hónapra veszi igénybe, hanem esetenként egy-egy tárgyalási napra, az esetben sem haladhatja meg viszont az ülnöki foglalkoztatás ideje a 30 napot.

A Bsz 76. §. /3/ bek. értelmében az ülnök működését ezzel kezdi meg, hogy leteszi a bírói esküt, amely szövegében teljesen azonos a hivatásos bírói eskü szövegével. Ez az eskü az ülnöki megbízatás tartama alatt kötelezi az ülnököt. Az eskütevésre általában ünnepélyes keretek között kerül sor, azon azok az ülnökök is részt vesznek, akik korábban tették le a bírói esküt.

Ezután az elnök tájékoztatja az ülnököt a bíróság szervezetéről, feladatairól, a népi ülnök díjazásának módjáról, a munkájukhoz szükséges alapvető ismeretekről /titoktartás, kizárás, stb./ ez az ismeretterjesztés kiterjed az időszerű ítélkezési feladatokra, jogpolitikai kérdésekre, fontosabb jogszabályokra is.

A Bsz 76. §. /2/ bek. értelmében a népi ülnököt tisztessége gyakorlása idejére munkabére, illetőleg tiszteletdíj illeti meg. Az ide vonatkozó konkrét rendelkezéseket "az igazságszolgáltatásban közreműködő népi ülnökök díjazásáról és egyéb költségeiről" szóló 102/1974. /IK.4./IM sz. rendelet tartalmazza.

A népi ülnök feladatainak, jogainak és kötelességeinek az alapja az Alkotmány azon rendelkezése, amely megállapítja a bíróságok feladatait, amely szerint: "A Magyar Népköztársaság bíróságai védik és biztosítják az állami, gazdasági és társa-

dalmi rendet; ez állampolgárok jogait és törvényes érdekeit; büntetik a bűncselekmények elkövetőit." /Alkotmány 50. §. /1/ bek./. Ebből következően a népi ülnöknek alapvető kötelessége, hogy úgy vegyen részt a bíróságok tevékenységében, hogy ezzel a legteljesebb mértékben biztosítsa az Alkotmányban lefektetett igazságszolgáltatási feladatok megvalósítását.

Ezen kötelesség teljesítése érdekében a Bsz-ben és az eljárási törvényekben nyer megfogalmazást az az elv, mely szerint a hivatásos bíróval egyenlő jogok és kötelességek illetik, illetve terhelik a népi ülnököket. Hogy ez az elv tényleges megvalósulást nyerjen, a tanácsban elnöklő hivatásos bírónak kötelessége, hogy kellő tájékoztatást adjon az ügy ténybeli és jogi oldaláról; ahogy az ülnök kötelessége viszont az, hogy szakismeretét az ügy eldöntése kapcsán a bírói tanács tudomására hozza. Csak a bírónak az őszinte együttműködésre irányuló törekvése bontakoztathatja ki az ülnöki aktivitást.

A népi ülnökök és a hivatásos bírák egyenlősége vonatkozásában figyelemmel kell lennünk a bírák függetlensége alkotmányos alapelveire is, amely azt mondja ki, hogy "a Magyar Népköztársaságban a bírák függetlenek, csak a törvényeknek és más jogszabályoknak vannak alárendelve". /Alkotmány 50. §./2/ bek./. Két következtetést vonhatunk itt le: egyrészt azt, hogy ez az alapelv egyaránt vonatkozik hivatásos bírákra és népi ülnökökre, másrészt, hogy a bírói tanács mindhárom tagja az ítélet meghozatalában teljesen egyenrangú. A hivatásos bíró még jogi szaktudásánál fogva sem kerülhet fölénybe az ülnökökkel szemben, azok belső meggyőződését az ítélet meghozatalában semmilyen módon nem befolyásolhatja.

A függetlenség biztosítékát adja a Bsz 14. §. /2/ bekezdése, miszerint a népi ülnököt az igazságszolgáltatásban való részvételével összefüggő cselekmény miatt csak a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hozzájárulásával lehet büntetőjogi uton felelősségre vonni. A felelősségre vonást a Legfőbb Ügyész indítványozza, amelyhez ki kell kérni az igazságügyminiszter véleményét is.

A népi ülnöknek magának is kötelessége, hogy megfelelően felkészüljön az ülnöki funkció ellátására. Ezért ismernie kell Alkotmányunk elveit, legfontosabb rendelkezéseit, az eljárásjogok alapelveit, a bírói eljárással érintett jogágak legfőbb rendelkezéseit, továbbá állandóan gyarapítania kell politikai és társadalmi ismereteit, általános és szakmai műveltségét.

Az ülnöki önképzést segítik a TIT-nek a bíróságokkal közösen szervezett ülnökakadémiai /jogi előadás-sorozatai/.

Az ülnöki működést teszik hatékonyabbá az összülnöki értekezletek, ahol az ülnökök a bíróság elnökével közösen vitatják meg működésük tapasztalatait, valamint a bíróságok előtt álló időszerű ítélkezési és jogpolitikai feladatokat.

Az adott időszakban működő ülnökök munkáját segítik elő az ülnökértekezletek, ahol az ülnökök tájékoztatást kapnak a fontosabb jogelvekről, a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseiről és állásfoglalásairól.

Ezenkívül az igazságügyminiszter utasítása alapján az ülnököket minden olyan értekezletre meghívják, amelyeknek tárgya az ítélkezési munka hatékonyabbá tétele.

A népi ülnöki tisztség oltatása tehát komoly és felelősségteljes munka. Az ülnök, mint a dolgozó nép képviselője, a hivatásos bíróval együtt szolgálja a szocialista törvényességet, segíti népi államunk erősödését, és az állampolgárok nevelését.

IV.

Az ülnökrészvétel elméleti kérdései

1. A rételes jogi rendezés érvényesülésének gyakorlata

Hazánkban a népi ülnökök részvételéről a bírói ítélkezésben első ízben az 1949. évi XI. törvény rendelkezett, amely szerint a laikus elemeknek az igazságszolgáltatásba való bevonására azért került sor, hogy "a tárgyalás és ítélkezés során biztosított legyen a dolgozó nép meggyőződése, józan életfel-

fogása; lehetőség nyíljk a birói munka demokratikus ellenőrzésére."³⁰

A laikus részvétel a birói ítélkezésben napjaink egyik sokat vitatott kérdése. Nemcsak a Magyar Népköztársaságban, de más szocialista és kapitalista országokban is a jogszociológiai érdeklődés egyik központi problémája. A viták akörül bontakoznak ki, hogy vajon a törvényben lefektetett, laikus részvételre vonatkozó rendelkezések hogyan valósulnak meg a gyakorlatban.

Ha ugyanis a törvényi rendelkezésekből kiindulva próbáljuk felvázolni az ülnök szerepét az ítélkezésben, a következőket mondhatjuk: "az ülnök funkciója az igazságügyi szervezet számára is környezetet alkotó társadalom közvetlen képviselője, a tárgyalás és ítélkezés során"³¹, mivel az ülnök, mint a társadalomban aktívan tevékenykedő dolgozó, a társadalom különböző rétegeinek véleményét és értékeit fejezi ki egy-egy konkrét ügy kapcsán. Természetesen a biró is ugyanabban a társadalmi, történelmi helyzetben él, mint az ülnök, de döntései szakjellegűek, jogszabályra alapítottak, ezért a laikus állásfoglalás a társadalom reagálásának is próbája lehet. Másrészt élettapasztalatára igen nagy szükség van az igazságos birói ítéletek meghozatalában, ezzel függ össze az is, hogy a hivatásos biró szervezetileg kötött tevékenységének jogszabályra koncentrálttságával rutinjellegű döntéseivel szemben az ülnök a társadalom konkrét viszonyainak megfelelően méltányossági elemet képvisel.

Az ülnökök igazságszolgáltatásbeli részvétele csak akkor lesz eredményes, ha a társadalom legszélesebb rétegei lesznek bevonva ülnökként az igazságszolgáltatási tevékenységbe és az ülnökök aktív magatartásukkal elősegítik az igazságos döntés meghozatalát, s ezáltal összekötő kapocsként funkcionálnak a bíróságok és a társadalom között: egyrészt kifejezésre juttatják a társadalom egészséges életszemléletét a bíróság elé kerülő ügyekben, másrészt emelik a társadalom jogi kulturáját, széleskörű jogpropaganda kifejtésével.

Mindezeket összegezve megbízható garanciákat teremtenek a birói funkció minél körültekintőbb ellátására, ellensúlyozva

a birói rutinból származó veszélyeket, a tipizálást és egyoldalúságot a döntésekben.

2. A megválasztott népi ülnökök összetétele

A népi ülnökök a társadalom képviselői az igazságszolgáltatásban. Ezen elméleti tétel kimondása kapcsán azt kell vizsgálat alá venni, hogy a népi ülnökök révén a társadalom valóban képviselést nyer-e az igazságszolgáltatásban?

A népi ülnökök társadalmi rétegződésének vizsgálatához kiinduló pont lehet a foglalkozás szerinti megoszlás vizsgálata, amely utóbbi ugyan nem jelent egyet a rétegződés vizsgálatával, de hasznos információkat szolgáltat az előbbire nézve is.

A bíróságon működő népi ülnököket foglalkozás szerinti megoszlásban 5 csoportba soroljuk: 1. fizikai dolgozók, 2. mezőgazdasági fizikai dolgozók, 3. szellemi dolgozók, 4. nyugdíjasok, 5. háztartásbeliek.

Közülük a fizikai dolgozók vesznek részt legnagyobb számban az ülnöki munkában. Igen nagy számban szerepelnek az ülnökök között a nyugdíjasok, őket követik számszerűség alapján a szellemi foglalkozású ülnökök. A mezőgazdasági fizikai dolgozók és a háztartásbeliek a megelőzőekben említett csoportoktól igen erősen lemaradva, aránylag kis számban vesznek részt az ülnöki munkában.

Szembevetendő tehát a mezőgazdasági fizikai dolgozók alacsony aránya a megválasztott népi ülnökök között. Hogy ez milyen okokra vezethető vissza, elméletileg ma sem tisztázott. Tény az, hogy a bíróságok idegenkednek a mezőgazdasági fizikai dolgozók behívásától, okként talán a mezőgazdasági munkák idényjellegére és talán arra a helytelen álláspontra hivatkoznak, hogy a mezőgazdasági fizikai dolgozóknak alacsonyabb a jogtudata, mint a városi fizikai dolgozóké.

Még feltűnőbb az, hogy a nyugdíjasok, a vidéki és budapesti bíróságokat egyaránt szemügyre véve, igen nagy számban vannak képviselve az ülnökök között. Ez a körülmény objektív

és szubjektív tényezőkkel magyarázható.

Mint objektív tényező a munkahelyek azon törekvése vehető számításba, hogy amennyiben rajtuk mulik, olyan hatást fejtenek ki, hogy egyáltalán ne, vagy csak a nélkülözhető embereket vonják ki az üzemek, gyárak munkájából, hogy ezáltal a munkamódot minél kisebb törést szenvedjen. Ez pedig arra vezet, hogy elsősorban a nyugdíjas dolgozókat jelölik az ülnöki tisztségre.

Szubjektív okként felhozható, hogy a nyugdíjas dolgozók már nem vesznek részt az üzemekben, a gyárakban a napi munkában, így náluk az ülnöki tisztség ellátása mintegy aktivitást pótló tényezőként jelentkezik.

Ennek a problémának - a nyugdíjasok magas számarányának az ülnökök között - igen erős a negatív oldala, hiszen az ülnök azt a funkcióját, hogy összekötő kapocs legyen a társadalom és a bíróságok között sem pozitív, sem negatív irányban nem, vagy nem kellően tudja gyakorolni. Pozitív arányban azért nem, mert mivel nem vesz részt aktívan a termelő munkában, szemléletében, a társadalomról alkotott felfogásában, az ítélkezésben kifejezésre juttatott értékrendjében már nem a kollektív értéket hozza a bíróságok felé. Negatív irányban ugyanígy szűkül a visszacsatolás lehetősége, mivel társadalmi környezete is szűkebb, mint annak az ülnöknek, aki naponta részt vesz a termelő munkában és eközben informálhatja társait a bíróságon szerzett tapasztalatairól.

Külön vizsgálat tárgya lehet az ülnökök iskolai végzettsége. A statisztikai adatokból³² kitűnik, hogy az ülnökök az alacsonyabb szintű képzésben részesült dolgozók közül kerülnek ki. Igen magas azoknak a számaránya, akik 1-6 általánost végeztek /38 %/. Ennek mindössze 1/10-ét teszik ki azok az ülnökök, akik főiskolai, vagy egyetemi végzettséggel rendelkeznek. Az azonban megnyugtató, hogy elég magas azoknak a számaránya, akik 7-8 általánost, illetve 4 gimnáziumot végeztek el /36,9 %/. E probléma gyökereiben függ össze az előbbi kérdéssel a nyugdíjasok magas számarányával, ugyanis közülük kerülnek ki főként az első kategóriába tartozók.

Érdekes adatokat szolgáltat az ülnökök nem szerinti megoszlásának vizsgálata. Az ülnökök, akár a vidéki, akár a budapesti bíróságokat vizsgáljuk, főként a férfiak közül kerülnek ki, aminek oka a férfiak közéleti aktivitásában kereshető, ennek a feltevésnek az igazolására szolgálhat az is, hogy ha megvizsgáljuk az ülnökök szervezeti, tagsági viszonyait, az ülnökök főként azon dolgozók közül kerülnek ki, akik több szervezetnek is tagjai /párt, szakszervezet/.

Nem közömbös az ülnökök kor szerinti megoszlásának vizsgálata sem. Igen elenyésző számban találjuk meg az ülnökök között a 20-30 éveseket. Zömmel inkább a 40-60 évesek közül kerülnek ki, de igen magas a 60 éven felüliek számaránya is. A kor megoszlás tehát eltolódik az idősebb korosztály felé, amely nem egy esetben gátlólag hat az aktivitásra, az ülnöki tevékenység kifejtésében.

Elgondolkodtatók azok az adatok, amelyek a népi ülnökök foglalkozás, kor és nem szerinti megoszlására vonatkoznak. A népi ülnökök részvétele a bíróság ítélkező tevékenységében a szocialista igazságszolgáltatás egyik lényeges kritériuma, amely egyben biztosítani hivatott a bíróságok munkájának és a társadalom életének közvetlen és kölcsönös kapcsolatát. Ez azonban csak úgy és csak akkor valósulhat meg, ha maga a társadalom is elősegíti ennek a fontos célnek a megvalósulását. A népi ülnöki tevékenység alapvetően nem korhoz, nemhez vagy foglalkozáshoz kötött tevékenység, és nem is lehet az, éppen azért nem egészséges jelenség, hogy egyrészt a népi ülnökök között igen magas arányban szerepelnek a nyugdíjasok, másrészt a férfiak száma jóval magasabb a női ülnökök számánál, harmadrészt pedig az, hogy az ülnökök között viszonylag magas arányt mutat azoknak a száma, akik nem végezték el az általános iskola nyolc osztályát.

Szocialista viszonyok között az igazságszolgáltatási tevékenység szorosan kapcsolódik a társadalom életéhez, viszonyaihoz, amelyet megfelelően megalapozott döntéseivel véd, s a szocializmus követelményeinek megfelelően alakít is. Viszont a társadalom megfelelő segítsége nélkül ezt a feladatát a bíró-

ság nem képes maradéktalanul ellátni, ezért feltétlenül szükség van arra, hogy az ülnökök kiválasztásánál - akik egyébként a kontaktus fontos tényezői a bíróságok tanácsaiban - elsősorban az legyen az elsődleges szempont, hogy azokat az egyéneket ültessék a bírói emelvényre, akiktől a kollektiva véleménye szerint valóságosan elvárható az, hogy megfelelő segítséget tud nyújtani az igazságos döntés megszületéséhez a bírósági tanácsok munkájában.

Amikor a bíróság ítélkezik, akkor embereknek a társadalom tagjainak a problémáit igyekszik megoldani, az emberek életét nagymértékben befolyásoló döntéseivel. Éppen ezért ezen feladat nehézségét és komolyságát felmérve az üzemek, gyárak, szövetkezetek kollektíváinak az ülnökök kiválasztásakor elsődlegesen nem csupán az egyének a termelésben való szerepét kell megvizsgálnia, hanem sokkal inkább a kollektívához, a társadalomhoz, a munkához való viszonyát, ezen keresztül pedig azt, hogy az élet egy egészen más területén, ahol az emberek sorsa felett kell dönteni, mennyiben tudja megállni a helyét, mennyiben alkalmas erre a feladatra.

Amennyiben ez a gyakorlatban megvalósul, úgy nyer csak valóságos tartalmat teljes terjedelmében az a tétel, miszerint a népi ülnök mintegy összekötő kapocs a társadalom egésze és az igazságszolgáltatási tevékenységet ellátó bíróságok között.

Törvényeink idevonatkozó rendelkezései megfelelően biztosítják a fontos tétel maradéktalan megvalósulását, így tehát a társadalom tagjainak hozzáállásán, az igazságszolgáltatási tevékenységben való részvétel felelősségének megértésén és megértetésén keresztül, a társadalom tagjainak erre vonatkozó felvilágosításával arról is, hogy az előbbieken kiemelt hibák minél hamarabb megszűnjenek.

3. Az ülnöki aktivitás kérdései

A népi ülnököt a tárgyalás és ítélkezés folyamatában ugyanazok a jogok illetik, illetve kötelezettségek terhelik, mint a hivatásos bírót. Ebből a tételből kiindulva, érdekes a tényleges működés kérdésének vizsgálata. Milyen aktivitást tanúsítanak a tárgyaláson és hogyan hatnak közre a bírói döntés

megszületésében a tanácskozás során.

"Mindon döntés lényege a következményekkel való tudatos számvetés."³⁵ A bírói döntés sajátossága az, hogy kötelező elem a jogszabály, amely tipikus szituációkra alapozva értékeli a tipikus cselekvés tipikus következményeit. Ez a kötelező elem, a jogszabály változtatja szakjellegűvé a bírói döntést, aminek messzemenő kihatása van a döntésben való laikus részvételre, mert a jogszabály az általa megvont keretek között lehetőséget nyújt a konkrét eset konkrét következményeinek értékelésére, így a döntésben résztvevőknek egyrészt fokozottabban kell támaszkodniuk a jogszabályokra, másrészt saját belső meggyőződésükre. Itt kapcsolódhat be a népi ülnök a döntési folyamatba. Tehát a mérlegelés az egyéniesítés során beviteli a döntésbe magának és környezetének értékeit, szemléletét. A bírói döntés sajátossága ugyanis az, hogy nemcsak az egyént, de a társadalmat is érinti és a helyes döntés a társadalom egyetértésével, helyeslésével is találkozhat: a döntés első próbaköve: tehát az ülnök reagálása.

Az ülnökök ismerik azt a jogszabályi rendelkezést, amely számukra a hivatásos bíróval azonos jogokat biztosít, kérdés, hogy valóban élnek-e ezen jogaikkal.

Objektív oldalról megközelítve ezt a kérdést, a következőket mondhatjuk: a bírói döntés jellemzője, hogy szervezetben történik és szakjellegű döntés. A laikus bírót a tiszteletet évente maximum egy hónapig gyakorolja, ilyen körülmények között természetesen nehezebben aktivizálódik, mint egy olyan szervezetben, amelynek elvárásait megszokta. Ebből kiindulva lényeges kérdés az, hogy maga az ülnök egyáltalán hasznosnak tartja-e magát a bíróságon és hogy véleménye szerint miben tud segíteni legjobban a hivatásos bírónak. Az ülnöki vélemények általában saját tevékenységükről pozitív értékelést adnak és tevékenységüket leghasznosabbnak abban ítélik meg, hogy élettapasztalataikkal segítik a hivatásos bírót az ítélkezésben. Sokan hivatkoznak speciális szakértelmükre is. Az ülnöki vélemények ezen a téren találkoznak a hivatásos bírák véleményével, akik szintén e téren tartják leghasznosabbnak az ülnöki közreműködést

Ez érthető is pl. egy közlekedési bűncselekmény tárgyalásánál, ahol a hivatásos gépkocsivezető ülnök a tárgyalást vezető bíró aktív társa lehet, szakkérdéseivel segítheti az objektív igazság feltárását.

A kérdés szubjektív oldalát tekintve az ülnöki aktivitásra igen lényeges kihatással van az, hogy milyen az eljáró bírósági tanácsot alkotó emberek egymáshoz való viszonya. A bírói döntés jogalkalmazó döntés, a jogszabály ismerete pedig a hivatásos bíróhoz kötődik. Az ülnökök jogismeretének a bíróéhoz közelítése nem célja az ülnökrészvételnek, hiszen a bíró sem a jogszabály ismeretét várja az ülnöktől, ugyanakkor a jogismeret fokozása az ülnök laikus jellegét is kétségessé tenné. Így az ülnöki aktivitásra jelentős mértékben hat, hogy a hivatásos bíró hogyan fogadja az ülnöki véleményeket, milyen a viszonya az ülnökökhöz, milyen légkör uralkodik a 3 tagú bírói tanácsban. Tény az, hogy a tanácsban a tekintélyhordozó a hivatásos bíró, mint szakember. Nagyfokú bírói bizonytalanság szükséges ahhoz, hogy a véleményhordozó a tanácsban valamelyik népi ülnök legyen. A gyakorlatban a legtöbb döntés a legteljesebb bírói akarat mellett születik és az ülnököknek vagy nincs a hivatásos bírótól eltérő véleményük, vagy azt nem juttatják kifejezésre, noha az ülnöki részvétel igazán akkor lenne hatékony és célja is az, ha az ülnök eltérő véleménye is kifejezésre juthatna. Hogy a gyakorlatban erre mégsem kerül sor, annak oka lehet a bizonytalanság, tehát az, hogy a bírói szakismeret mellett véleményüket nem érzik igazán megalapozottnak, vagy fontosnak.

Igen lényeges emellett még a nem kellő ügyismoret is. A bírói döntés két legjellemzőbb sajátossága a szakjelleg és az eseti jelleg. Az adott eset konkrét körülményeinek ismerete már a döntést is orientálja. A bírói tevékenység az ügy eldöntése szempontjából három részre tagolódik: 1. előkészítés, 2. tárgyalás, 3. határozathozatal és a határozat kihirdetése.

A helyes döntés alapja a tárgyalás jó előkészítése és az alapos bizonyításfelvétel magán, a tárgyaláson.

Az előkészítés: minden döntésben való részvétel az informáltság fokától függ. Ahhoz tehát, hogy az ülnökök aktíven részt vegyenek a tárgyaláson és az ítélelhozatalban, szükséges az, hogy megismerkedjenek az ügy irataival. A valóságban azonban és ezt a statisztikai adatok is bizonyítják, a vidéki, de a fővárosi bíróságoknál tevékenykedő ülnökök sem érdeklődnek a bíráktól a tárgyalást megelőzően az ügyre vonatkozóan és így az előzetes informáltság alacsony foka bizonyos fokig előre vetíti a döntési folyamat további szakaszaiban való részvétel képét is. Az előzetes érdeklődés hiányának okát kereshetjük abban a helytelen ülnöki felfogásban, amely az ügyiratok boható tanulmányozását a hivatásos bíró feladatának tekinti. Mindenképpen azonban negatív jelenségről van szó, amely ellentétes az ülnökrészvétel marxista modelljével.

A tárgyalás: az ülnök, akárcsak a hivatásos bíró, kérdéseket intézhet az ott megjelentekhez. Vizsgálva az ülnöki kérdésfeltevést a tárgyaláson, kitűnik az, hogy az ügy érdemére vonatkozó kérdések csak azon ügyeknél hangzanak el viszonylag nagyobb számban, amelyek különösen alkalmasak az ülnöki érdeklődés felkeltésére: főként az élet, testi épség, valamint a család, ifjúság és nemi erkölcs ellen elkövetott bűncselekmények tárgyalása során.

A tárgyalást követően kerül sor a tanácskozásra, amelynek lényege az ügyre vonatkozó információk és a jogszabály közötti kapcsolat megállapítása és a végső következtetések levonása. A népi ülnöki rendszerben a hivatásos bíró és az ülnökök vitapartnerek a tanácskozás során is. Míg pl. az esküdtszéki rendszerben a bíró az esküdtek tanácskozásán nem vesz részt, szerepe csak annyi, hogy ismerteti a per anyagát, valamint az erre vonatkozó jogszabályi anyagot, az ezt követő vitán már nem vesz részt.

A népi ülnöki rendszerben a tanácskozás is vegyes jellegű, tehát a szak- és laikus elem együttes közreműködése mellett megy végbe. Azonban amit meg lehetett állapítani a tárgyalási szakaszban, ugyanaz megállapítható a tanácskozás szakaszában is, azaz az ülnök vagy nem tesz észrevételt, vagy azt nem juttatja

kifejezésre. Az ülnöki aktivitás középpontjában e szakban is csak a társadalmi érdeklődésre számottartó ügyek állhatnak, illetve az ülnökök tevékenységüket hasznosnak, főleg a büntető ügyekben látják és e téren is csak a büntetés-kiszabás az a terület, amely fokozott ülnöki aktivitásra számíthat. Ennek oka, hogy a büntetés-kiszabás az a terület, ahol leginkább kifejezésre juthat a józan ész és méltányosság kapcsolata, a jogszabály által megvont keretek eléggé tágak, nagy lehetőség van az individualizálásra. Itt hathat közre társadalmi oldalról kiinduló értékelés az ülnökök által képviselt szűkebb vagy tágabb kör véleménye.

A népi ülnök a társadalom képviselője a bíráskodásban. Az ülnöki funkció így nem igényli a speciális jogi szakértelmet, az ülnököknek az igazságügyi szervezetekre és jogszabályokra vonatkozó ismeretei a napi munkával együtt fejlődnek. A jogismeret gyarapításának legfontosabb forrása a hivatásos bírótól kapott tájékoztatás, amely a tárgyalat ügyhöz kötődik, jogismerete tehát esetre koncentrált, jogi instruktora hivatásos bíró. Ha az ülnök a kívánt módon tölti be funkcióját, sajátos munkamegosztás jön létre közte és a hivatásos bíró között: az ülnök a tettes személyére, életkörülményeire, a hivatásos bíró a tettes cselekményére koncentrált.

4. Az ülnökrészvétel negatív jelenségei

Ha az ülnöki jogismeretet vizsgáljuk, két negatív tényezőre kell figyelmünket irányítani: a/ többszöri újraválasztás, b/ az ülnököknek "jogban jártas szakemberként" kezelése közvetlen környezetében.

a/ A népi ülnökök között igen jelentős azoknak a száma, akiket e tisztségre többször is megválasztottak. Ennek negatív hatása sajátosan jelentkezik abban, hogy az ülnökbíráskodás célja nem nyer megvalósulást, mert szűkebbé válik azoknak a köre, akik valóban laikus bíróként vesznek részt a bíráskodásban. Jól lehet jogismeretük nő, nagyobb jártasságot szereznek a bírói eljárásban és ítélkezésben, de éppen a laikus közrehatást teheti ez a jelenség problematikussá.

Az ülnökrésztétel marxista modelljének megvalósítása szempontjából tehát törekedni kell az első ízben megválasztott ülnökök nagyobb arányára, akik ugyan természetes tapasztalatlanságot hoznak magukkal, de akikre kevésbé hatnak a bírói döntés organizációs keretei, s akik a társadalom véleményét, józan életfelfogását képesek a döntés meghozatalában érvényre juttatni.

A szűkebb körből való kiválasztás viszont indokolttá tenné, hogy a bíróságokon a hivatásos bírák mellett szakülnökök vegyenek részt, amit sürgetnek az iparosodás, az urbanizáció és a specializálódás körülményei is.

b/ A népi ülnökök működésükről meghatározott időközönként választóiknak beszámolni kötelesek. Az előírt beszámolási kötelezettség gyakorlása nem a kívánt módon alakul; igen jelentős azoknak az ülnököknek a száma, akik egyszer sem, vagy csak egyszer tartottak beszámolót munkatársaiknak ülnöki tevékenységük tartama alatt. Ez azonban önmagában nem mondható mindig negatívnak, hiszen az ülnöki beszámolók a legtöbb esetben formálisak, viszonylag kis kollektiva érdeklődésére tarthatnak számot. Ennél sokkal jelentősebb az az információs tevékenysége az ülnököknek, amelyet közvetlen környezetükben /munkatársak, család, ismerősök/ fejtenek ki. Az ülnöki munkával kapcsolatos információk a társadalom felé ezeken a már meglévő kapcsolatokon keresztül áramlanak. Itt kell utalni az esetleges negatív tényezőre is: az ülnököt munkatársai, ismerősei kikérdezik ülnöki tevékenységéről, környezete mintegy jogi szakemberként kezeli és hozzá jogi problémákkal fordulnak. Az ülnöki szaktudás azonban látványos tudás, így a tanácskérés gyakran vezethet téves információk szolgáltatására.

5. Az eljáró bíróság összetétele

Az egyedi ügyekben eljáró bíróság összetételének kérdéseit - az Alkotmány 46. §-ában foglalt alapvető szabály nyomán - a Bsz., valamint az eljárási törvények rendelkezései szabályozzák részletesen. A szabályozás elvi alapja a társasbíráskodás és a néprésztétel alapelvei. Az általános érvényű főszabály

szerint az ítélkező tanács első fokon egy hivatásos bíróból és 2 népi ülnökből; másodfokon pedig 3 hivatásos bíróból áll. Ez utóbbi szabály alól nincs kivétel, de az első foku eljárás esetén -a törvényi rendelkezésekhez képest - lehet a tanács más összetételű is, illetőleg végezheti az ítélkezést egyesbíró is.

Hasonló szabályozással találkozunk a környező szocialista államok jogalkotásában is. A legszűkebben a szovjet polgári eljárásjog vonja meg az egyesbíró eljárási cselekmények körét; amikor kimondja, hogy a polgári ügyeket első fokon valamennyi bíróságon egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanács tárgyalja. Egyesbíró csak perttechnikai és előkészítő cselekményeket foganatosíthat.

A csehszlovák polgári perrendtartás szerint a bíróság az ügyeket tanácsban dönti el, a tanács elnöke csak olyan eljárási cselekményeket foganatosíthat, amelyek döntést nem tartalmaznak, illetve amelyeknek célja a per megelőzése.

A Német Demokratikus Köztársaság bírósági szervezeti törvénye szerint egyesbíró csak tárgyaláson kívüli intézkedéseket végezhet.

A lengyel polgári eljárásjog vonja meg a legtágabban az egyesbíró jogkörébe tartozó ügyeket, amikor kimondja, hogy a járásbíróság elnöke elrendelheti, hogy a bíróság hatáskörébe tartozó bármely ügyet; kivéve családjogi és munkaügyi pereket, egyesbíró bíráljon el.

Hazánkban az 1954. II. törvény³⁴ szabályozta először, az Alkotmány rendelkezéseit alapul véve az első és másodfokon eljáró bírói tanács összetételét, amikor kimondja, hogy mind első és mind másodfokon az ítélkező tanács 3 tagú. Az első fokon eljáró bírósági tanács egy hivatásos bíróból és 2 népi ülnökből áll, másodfokon 3 hivatásos bíró jár el. Ez azonban nem jelentette azt, hogy minden eljárási cselekmény elvégzése csak népi ülnökök közreműködése mellett történhetett, mert a szabályozási rendszerben is érvényesültek kivételek.

A Büntető Perrendtartás³⁵ és a Polgári Perrendtartás³⁶ rendelkezéseinek értelmében a tanács elnöke maga is elvégezhetette:

a pertechnikai jellegű intézkedéseket /pl. valamely iratbeszerzés elrendelése, koresetlevél, vádirat megvizsgálása/; a tárgyalás előkészítésével kapcsolatos cselekményeket, pl. idézés kibocsátása; a tárgyalás rendjének fenntartásával kapcsolatos eljárás cselekményeket /ez azonban megoszlott az elnök és a tanács között oly módon, hogy egyszerűbb rendzavarás esetén az elnök intézkedhetett, viszont pénzbírságot már csak a tanács szabhatott ki/; a bizonyítás felvételét tárgyaláson kívül és a járulakos jellegű kérdések eldöntését.

Az 1972-es év a jogszabályalkotás terén kiemelkedő fontosságú volt: társadalmunk fejlődése a szocializmus teljes felépítése felé halad, így az állami élet fejlődésére az igazságszolgáltatásnak is reagálnia kellett oly módon, hogy az államélet fejlődése a szocialista demokrácia elmélyítését, az igazságszolgáltatás továbbfejlesztését követeli meg. A gazdasági, társadalmi viszonyok fejlődését mutatja olyan kiemelkedően fontos jogszabályok megjelenése, mint az 1972. évi I. törvény az Alkotmány módosításáról, az új törvény a bíróságokról az 1972. évi IV. törvény; az eljárási törvények egyrészt a Polgári Perrendtartás III.sz. novellája az 1972. évi 26. tvr., másrészt a Büntető Eljárás legutóbbi szabályozása az 1973. évi I. törvény. Ezen új magasszintű jogszabályok mellett, hogy kifejezésre juttatják, hogy az ülnökrendszer sajátos és helyes módon valósítja meg a néprészvétel elvét az igazságszolgáltatásban, elismerik azt, hogy vannak olyan ügyek, amelyekben az ülnökök részvételo formális lenne.

Ezt fejezi ki az Alkotmány 46. §-a, amikor kimondja, hogy a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítélik meg, a törvény e szabály alól kivételt engedhet. A Bsz. ide vonatkozó rendelkezése pedig a következőket mondja: A bíróság tanácsban jár el, az eljárási törvényekben meghatározott ügyekben azonban egyesbíró is eljárhat /11. §./.

A társadalmi fejlődés tehát lehetővé és szükségessé tette, hogy az ülnökrendszer és a társesbíráskodás alapvető elvének fenntartása mellett az eljárási törvényekben egyes ügycsoportokban bevezessék az egyesbíráskodást. Itt olyan bűnügyekről

van szó, amelyek csekély társadalmi jelentőségük folytán nem indokolt az ülnökök részvétele, vagy a polgári ügyeket tekintve pl. csupán számitási kérdésekről kell dönteni. A Bez. konzekvenciáit levonva a Polgári Perrendtartás terén az egyesbíró elé kerülő ügyek elhatárolásánál három megoldás kínálkozott: 1. a törvényben tételesen felsorolni azokat az ügyeket, amelyekben a bíróság népi ülnökök közreműködése nélkül jár el, 2. az ügyek általánosságban való megjelölése pl. ténybeli és jogos megítélés szempontjából egyszerű ügyek, 3. a kettő kombinálása.

A kört úgy kellett megvonni, hogy az ügyek többségében első fokon az ítélkezés továbbra is az ülnökök közreműködésével tanácsban történjék. Az 1972. évi 26. tvr. az ügycsoportok szerinti felsorolást választotta, mert ez ad legkevesebb vitára okot. Egyesbíró elé így főként olyan ügyek tartoznak, amelyekben elapvetően jogi kérdések elbirálására kerül sor. Az ide tartozó ügyek a következők:

- /1/ szellemi alkotással kapcsolatos perek;
- /2/ tulajdonjoggal kapcsolatos perek /kivéve szomszédjog, birtokháborítás, kisajátítási kártalanítás/;
- /3/ kötelmi jogviszonyból származó perek /kivéve tartási és életjáradéki jogviszonnyal kapcsolatos perek/;
- /4/ öröklési jogviszonyból származó perek /kivéve a tanácsi ítélkezésre utalt öröklési szerződéssel kapcsolatos perek/;
- /5/ gyermektartás iránti perek;
- /6/ házassági vagyoni jogi perek /ha nem házassági perrel együtt indultak/;
- /7/ végrehajtással kapcsolatos perek;
- /8/ azok a perek, amelyekre nézve jogszabály így rendelkezik.

A különleges eljárások közül egyesbíró jár el a választott bírósági ítélet és egyezség érvénytelenítése iránti perekben, továbbá a gazdasági perekben és tárgyaláson kívül elbirált államigazgatási perekben.

Ezenkívül a nem peres ügyekben, általában egyesbíró jár el, csupán három nem peres eljárásban kötelező az ülnökök részvétele: 1. alkoholista gyermekének tartása iránti perekben;

2. ideiglenes intézkedések miatt indult eljárásban; 3. lakbér megállapítása iránti eljárásban. A szabályozás indoka itt az, hogy a nem peres eljárásra olyan ügyek tartoznak, amelyekben a tényállás felderítése egyszerű, elegendő a valószínűsítés, a döntés meghozatala nem igényel mérlegelést.

A büntető eljárásban a jogalkotó szintén taxative sorolja fel azokat az ügyeket, amelyekben egyesbíró is eljárhat. Így egyesbíró jár el a 1. vétségi eljárásban; 2. különleges eljárásokban; 3. külön eljárásra tartozó vétségi eljárásban, kivéve fiatalkoruak esetében.

Az új szabályozás tehát kifejezésre juttatja azt a helyes elvet, hogy a társasbíráskodás és néprészvétel elve nem szenved törést akkor sem, ha az eljárás gyorsaságának és célszerűségének ezem előtt tartásával egyes ügyeket kivesszünk a tanács jogköréből és eldöntését egyesbíró elé utaljuk. Ha ugyanis a jogi szabályozást figyelembe vesszük, a taxatio mind a büntető eljárásban, mind a Polgári Perrendtartásban ugy foglal állást az egyesbíró elé tartozó ügyekben, hogy ezek az esetek főként olyanok, amelyek magasszintű jogi felkészültséget igényelnek. Ahol szükség van a laikus részvételre, ott a kivételként említett egyesbíráskodási esetekben is alkivételt állapít meg a törvény és az ügy elbírálását már tanácsra bizza.

A fellebbezési eljárásban a másodfoku bíróság felülvizsgálja az első foku bíróság által hozott határozatot, a törvényesség és megalapozottság szempontjából.

A szocialista szabályozás arra az álláspontra helyezkedik, hogy a bíróság elé kerülő ügyek első fokon népi ülnökök bevonásával nyerjenek elintézészt, másodfokon viszont hivatásos bíró döntsön. Ezen szabályozás alól kivételt csak Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság törvénykezési szervezeti joga jelent, amikor kötelezően írja elő az ülnökrészvételt másodfokon is. Megjegyzendő, hogy az eredeti szabályzás szerint hazánkban a polgári és büntető ügyekben is másodfokon 2 hivatásos bíróból és egy népi ülnökből álló tanács jár el. Alapul véve az 1954. évi II. törvény idevonatkozó rendelkezéseit, 1954-ben mind a büntető- mind a polgári eljárásban az ülnökrészvételt másodfokon már meg-

szüntették.

A jogirodalomban vita folyt ezen intézkedés helyessége felett. Az indokok, amelyek alapján szorgalmazták másodfokon is az ülnökrésztvételt, a következők voltak: 1. a fellebbezési eljárás is az igazságszolgáltatási tevékenység része, a néprésztételnek itt tehát éppugy szerepe van, mint az első foku eljárásban; 2. a másodfoku bíróság ítéletének meghozatalakor nemcsak jogi szempontból vizsgálja felül az első fokon hozott ítéletet, hanem vizsgálja a ténymegállapítás helyességét is, így mérlegelésnek a másodfoku döntés meghozatalában is helye van, emellett a népi ülnök nem tekinthető csak a ténykérdés bírójának, mert igazságszolgáltatásbeli részvétele a jogkérdések megítéléséhez is hozzájárul.

Mind ezek az ellenvetések helyesek, elfogadhatóak, ha csak a néprésztétel elve következetes keresztülvitele oldaláról tekintjük ezt a kérdést. Ahhoz azonban, hogy az alapelvek összességükben funkcionáljanak a bírósági határozatok meghozatalában szükséges az is, hogy az eljárásban a célszerűség szempontjait is figyelembe vegyünk. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a másodfoku döntés meghozatala már lényegesen nagyobb szakértelmet követel meg. A törvénysértő vagy megalapozatlan I. foku ítéletek esetében nincs is mód másodfokon részbizonyítás felvételére, az ítélet ily módon történő megváltozására, hiszen ilyenkor csak a kasszatórius jogkör gyakorlása következhet. A megismételt eljárás során azonban újra biztosított a népi ülnök részvétele.

Befejezés

Az igazságszolgáltatásbeli demokratizmus elmélyítése érdekében a népi ülnök rendszert fejleszteni kell mind a büntető, mind a polgári eljárásban, ahol az ülnöki közreműködés kisebb aktivitást mutat, mint a büntető eljárásban. Maga a népi ülnöki közreműködés szaporítja a bírósági eljárási cselekményeket, abból kiindulva viszont, hogy a Magyar Népköztársaság a dolgozók hatalmára épül, a dolgozók számára tevékeny részvételi lehe-

tőséget kell teremteni az igazságszolgáltatásban is. A burzsoá államok bár meghirdetik a társasbiráskodás elvét, a bíróságok személyi összetételét kifejezésre juttató néprészvétel elvét azonban már nem deklarálják, így a társadalom széles rétegei, az igazságszolgáltatásbeli képviselőten kívül maradnak. Valóságos néprészvételre csak olyan államban kerülhet sor, amely a népszuverenitásra alapozódik, azaz csak a szocialista államban, ahol a társadalom minden tagjának joga van különbségtétel nélkül az igazságszolgáltatásbeli részvételre. A népi ülnökök révén a dolgozók képviselői gyakorolják a biráskodást, tevékenységükkel a demokrácia elmélyítését szolgálják és hozzájárulnak a társadalom jogi kulturájának elmélyítéséhez. Természetesen az igazságszolgáltatásbeli néprészvétel megvalósulása a népi ülnök rendszer útján csak akkor lehet eredményes, ha a népi ülnökök nemcsak formálisan vesznek részt a biráskodásban. Népi jellege igazságszolgáltatásunknak nemcsak úgy domborodik ki, hogy a népi ülnökök a bíró mellett foglalnak helyet a bírói emelvényen, hanem élnek a számukra alkotmányban biztosított jogokkal, növelve ezzel a bírósági határozatok törvényességét, igazságosságát, meggyőző és nevelő erejét.

Nálunk a jogszabályaink alapján - megfelelően kiépítve az ülnökrendszert - biztosított a nép aktív részvétele a szocialista igazságszolgáltatásban. Ilyen körülmények között a társadalom tagjainak foladata, hogy a rendelkezések szellemében éljenek a biztosított lehetőséggel és törekedjenek az esetleges hiányosságok kiküszöbölésére.

Jegyzetek

- 1 Lenin Művei 27. /Bp., 1952/ 124.1.
- 2 Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog /Bp., 1961/ 16.1.
- 3 Lenin Művei 26. /Bp., 1952/ 480.1.
- 4 Lenin Művei 27. /Bp., 1952/ 212-213.1.
- 5 1972. évi I. tv. az 1949. évi XX. tv. módosításáról és a Magyar Népköztársaság alkotmányának egységes szövegéből
- 6 Uo.
- 7 1972. évi IV. tv. A bíróságokról
- 8 Bóér János-Kovács-István-Szamel Lajos: Magyar államjog /Bp., 1961/
- 9 Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról /Bp., 1958/ 65.1.
- 10 1949. évi XX. tv. A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról
- 11 1954. évi II. tv. A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről
- 12 1972. évi IV. tv. A bíróságokról
- 13 1952. évi III. tv. A Polgári Perrendtartásról
- 14 1951. évi III. tv. A Büntető Perrendtartásról
- 15 1949. évi XI. törvény. A népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről
- 16 1972. évi IV. tv. A bíróságokról
- 17 1972. évi I. tv. Az 1949. évi XX. tv. módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről
- 18 Friedmann Bernát: A népbírák és esküdtszékék intézménye, tekintettel hazai viszonyainkra s büntető eljárásunk reformjára /Bp., 1876/ 7.1.
- 19 Bónis György-Degré Lajos-Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története /Bp., 1961/ 12.1.
- 20 Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban /Bp., 1952/ 20.1.
- 21 Both Ödön: Küzdelem az esküdttbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet /Szeged, 1960/ 12.1.

- 22 Friedmann Bernát: Im. 74.1.
- 23 Harvard Lawchool Deans Report 1962-63 5-6.1.
- 24 Lenin Művei 26. /Bp., 1952/ 480.1.
- 25 Rákos Ferenc: Tanács-Magyarország igazságszolgáltatása Jogtudományi Közlöny 1950/3.sz., 177.1. Névai László: A Magyar Tanácsköztársaság polgári eljárási jogalkotása. Jogtudományi Közlöny, 1955. 3.sz., 129.1.
- 26 Kulcsár Kálmán: A népi ülnök a bíróságon /Jogszociológiai tanulmány/ /Bp., 1971/ 33.1.
- 27 1972. évi IV. tv. A bíróságokról. Bírósági szervezeti törvény - Bsz./
- 28 1972. évi 26. sz. tvr. A polgári perrendtartás módosításáról
- 29 1973. évi I. tv. A büntető eljárásról
- 30 1949. évi XI. tv. A népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről
- 31 Kulcsár Kálmán: Im. 45.1.
- 32 A népi ülnökök részvétele a bírói ítélkezésben. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Kiadványai; Társadalom és Jog 2. /Bp., 1971/ I.sz. kérdőív
- 33 Kulcsár Kálmán: Im. /Bp., 1971/ 97.1.
- 34 1954. évi II. tv. A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről
- 35 1951. évi III. tv. A Büntető Perrendtartásról
- 36 1952. évi III. tv. A Polgári Perrendtartásról
- 37 1954. évi IV. tv. A Polgári Perrendtartásról szóló 1952.évi III.tv. módosításáról

További felhasznált irodalom

- /1/ Révai Tibor: A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban /Bp., 1970/
- /2/ Bihari Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei /Bp., 1969/

- /3/ Névai László: Törvénykezési szervezeti jog /Bp., 1959/
- /4/ Névai László: A burzsoá magyar bírósági és ügyészégi szervezet fejlődésének fő vonásai. Jogtudományi Közlöny 1958 11-12.sz.
- /5/ Névai László-Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog /Bp., 1968/
- /6/ Rácz Attila: A népi ülnök intézmény fejlesztésének elvi-gyakorlati kérdései a szocialista országokban. Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézetének Kiadványai. Társadalom és Jog 2.sz. /Bp., 1971/
- /7/ Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban /Bp., 1961/
- /8/ Sztugyenyikin, Sz.Sz.: Szovjet államigazgatási jog /Bp., 1951/
- /9/ Névai László: A Szovjetunió államrendszere /Bp., 1957/
- /10/ Névai László-Kovács István-Bihari Ottó: Szovjet állam-és jogrendszer /Bp., 1958/
- /11/ Kareva, M.P.: A Szovjetunió Alkotmánya /Bp., 1949/
- /12/ Egyes tőkés országok rendez bíróságának szervezete /Bp.,1973/ Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Kiadványa
- /13/ Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei /Bp., 1962/
- /14/ Petrov, G.I.: Szovjet államigazgatási jog /Bp., 1963/
- /15/ Rácz Attila: Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása /Bp., 1972/
- /16/ Finkey Ferenc: A fiatalok bírósága Észak-Amerikában és Európában. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jogi és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai 5. füzet /Kolozsvár, 1912/13/
- /17/ Kulcsár Kálmán: Laikus részvétel a szervezeti döntésekben Szociológia, 1972/3.sz.
- /18/ Kulcsár Kálmán: A politikai elem a bírói és az államigazgatási jogalkotásban. Jubileumi tanulmányok, II. /Pécs,1967/